

МОВНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Досліджено вплив соціально-політичних умов на розвиток української літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: літературна мова, західноукраїнський та східноукраїнський варіанти літературної мови.

Abstract

The influence of socio-political conditions on the development of the Ukrainian literary language in the late XIX and early XX centuries is investigated in the research.

Keywords: literary language, western Ukrainian and eastern Ukrainian variants of literary language.

Українська літературна мова в кінці XIX – на початку XX ст. перебувала в досить складних соціально-політичних умовах. Адміністративна розчленованість української етномовної території, відсутність єдиного політичного, адміністративного й культурного центру не сприяли виробленню літературної мови, яка могла б охопити всю Україну.

Територія тогочасної України перебувала під владою Австро-Угорщини та Росії, і політична ситуація на цих землях визначила особливості процесів формування та функціонування української літературної мови. Ю.В. Шевельов зазначив, що «в найгіршому стані – і де юре, і де факто – перебувала українська мова на підросійській Україні (офіційно заборонена у громадському житті, шкільництві й літературі) та під Угорщиною (без правових гарантій, а в дійсності цілком усунена з громадського життя); у найкращому стані була вона в Галичині, де її вживано публічно» [1: 44].

Починаючи з 60-х рр. XIX ст., посилюються культурні взаємовпливи між Наддніпрянською Україною й Галичиною. Це спричинило те, що Галичина частково засвоїла літературну мову Наддніпрянської України. Але з указом 1876 р. про повну заборону українського друкованого слова в Російській імперії ситуація відчутно змінилася на гірше, тому вся літературно-видавнича діяльність, а тим самим і відповідальність за розвиток української літератури, української культури й літературної мови була перенесена на Галичину [2: 15]. Це сприяло внесенню до сформованої на центральноукраїнській основі літературної мови галицьких мовних елементів, що згодом дало можливість говорити про східно-західну основу української літературної мови. Зауважимо, що в західноукраїнського варіанта літературної мови, порівняно зі східноукраїнським, був тісніший зв'язок із традиціями староукраїнської книжної мови, що було однією з причин неприйняття галицьких запозичень в українській мові. Тогочасну ситуацію обтяжували складні стосунки з мовами-посередниками запозичень, які у свідомості громадян асоціювалися зі зняттям асиміляції і спричиняли взаємні звинувачення в надмірній полонізованості, з одного боку, і русифікованості, з другого. Усе це спричинило занепад староукраїнської писемної мови.

Водночас структурні відмінності обох варіантів мовно-літературної практики, обстоювання однієї з них супроти іншої створили передумови для мовної дискусії 90-х рр. XX ст., яка «виявила конфлікт між двома процесами творення літературної мови: на східно- й західноукраїнських землях» [1: 47]. Дискусію розпочав Б.Д. Грінченко, опублікувавши 1891 р. у львівській «Правді» критичну статтю «Галицькі вірші», де порушив важливу проблему розвитку української літературної мови. Обговорення набуло всеукраїнського масштабу, оскільки вчений «намагався залучити до дискусії передових діячів української культури, піддавши критиці мову творів галицьких письменників, що ніби навмисне засмічували її, аби таким способом ізольовати від загальноукраїнської літературної мови» [3: 28].

До обговорення поступово долучалися вчені й письменники, зокрема І.Я. Франко, який у статті «Говоримо на вовка – скажімо і за вовка» обґрунтував позицію черпати мову «з усіх джерел доступних: з ліпших писателів українських і з уст рідного народу» [4: 171, 174–175], М.С. Кононенко (під псевдонімом «М. Школиченко»), І.Ф. Кокорудз, Л.І. Глібов, Леся Українка, А.Ю. Кримський, І.Г. Верхратський. Варто зазначити, що А.Ю. Кримський у статті «Наша мовна скрута та спосіб

зарадити лихові» обороняв мову творів І.Я. Франка й відстоював водночас позиції Б.Д. Грінченка: «Як і Франко, Кримський усвідомлював, що українська мова не може розвиватися ізольовано від російської та польської, а тому не ігнорував місцеві мовні традиції, осуджуючи «пуристів і очистителів» мови» [3: 28]. Позиція Б.Д. Грінченка в розпочатій ним дискусії на першому етапі була різко категоричною, що і спричинило відповідну реакцію. Важливо, що у статті «Кілька слів про нашу літературну мову», опублікованій у 1892 р., Б.Д. Грінченко стверджував, що єдина літературна мова в Україні необхідна: у її основу має лягти східноукраїнський варіант, але з обов'язковим засвоєнням найкращих здобутків і західноукраїнського варіанта.

У цьому контексті цілком справедливою є думка В.М. Русанівського про те, що «злити воедино дві літературні традиції – східноукраїнську й західноукраїнську, – витворивши при цьому одну багатфункціональну літературну мову, – це було обопільне бажання східноукраїнських й західноукраїнських діячів культури» [55: 8– 9]. Як показала мовна дискусія 90-х рр. XIX – поч. XX ст., обидві сторони багато чого в мовотворенні одна одної приймати не хотіли. М.М. Веркалець зауважив, що в умовах відсутності в нормованої літературної мови майже всі учасники дискусії, поряд із цінними пропозиціями, висловлювали інколи суб'єктивні думки, але «це було щире й невідступне бажання прислужитися рідній культурі з її героїчною тисячолітньою історією, яскравою самобутністю» [3: 30]. Переважно у 20-ті рр. XX ст. було закладено основу єдиної літературної мови зі спільною для обох її варіантів науковою термінологією. Погоджуємося з Ю.В. Шевельовим, що сучасна українська літературна мова є мішаною щодо діалектної основи. На думку дослідника, «і схід, і захід України склали свої внески в літературну мову, не оглядаючися й не ошаджуючи. Ці внески так переплелися, що дуже часто найважливіший дослідник не може розплутати їхнього коріння» [2: 95]. Водночас, слід зазначити, що і у теперішній час в Україні має місце проблема білінгвізму [6; 7].

Отже, українська літературна мова початку XX ст. вимушена була розвиватися в умовах іноземних окупацій, що унеможливило повноцінне виконання нею функції обслуговування різних сфер життєдіяльності суспільства й загрожувало загальною двомовністю в майбутньому. Дискусія 1891 – 1892 рр. засвідчила спробу підвищити рівень української літературної мови, забезпечити її єдність. Було актуалізовано проблему в нормування лексичного складу мови й консолідації українського мовного простору, визначено пріоритет розвитку української літературної мови на східноукраїнській основі (середньонаддніпрянські і близькі до них слобожанські говори) з урахуванням здобутків західноукраїнського варіанта. Зауважимо, що на початковому етапі народно-розмовна основа суттєво обмежувала формування жанрового і стилісового різноманіття, але завдяки зусиллям провідних українських письменників (Т.Г. Шевченка, І.Я. Франка, М.М. Коцюбинського, Лесі Українки та ін.) вдалося подолати цю обмеженість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шевельов Ю.В. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус [Текст] // Вибрані праці : У 2 кн. Кн. I. Мовознавство / Упоряд. Л.Т. Масенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 26 – 279.
2. Шевельов Ю.В. Внесок Галичини у формування української літературної мови [Текст] / Ю.В. Шевельов. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 160 с.
3. Веркалець М.М. А.Ю. Кримський у колі своїх сучасників [Текст] / М.М. Веркалець. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.
4. Франко І.Я. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка [Текст] / І.Я. Франко // Збір. творів : у 50-ти т. – Т. 28. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 167 – 175.
5. Русанівський В.М. Історія української літературної мови [Текст] : підручник для студ. гуманітарних спец. вищих навч. закладів / В.М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
6. Азарова Л.Є. Двомовність: причини й наслідки [Текст] / Л.Є. Азарова // Рідний край : Альманах Полтавського педагогічного університету. – Полтава, 2015. – № 2 (33). – С. 71–74.
7. Азарова Л.Є. Проблема білінгвізму в Україні / Л.Є. Азарова, Л.В. Горчинська // Міжнародна науково-практична конференція «Наукові проблеми державотворення України» 7-8 листопада 2017 р.

Поздрань Юлія В'ячеславівна — канд. філол. наук, викладач кафедри мовознавства, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, yuliapozdran@ukr.net.

Pozdran Yuliia Vjacheslavivna — Candidate of Philology, lecturer of the Linguistics' Department, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, yuliapozdran@ukr.net.